

crkva u svijetu

POGLEDI

KOJI IZLAZI OD OCA I SINA — FILIOQUE

Celestin Tomić

Bilo je potresno i uzbudljivo u bazilici svetog Petra u Rimu 6. prosinca 1987. kad je Ivan Pavao II, predsjedajući zajedno s carigradskim ekumeniskim patrijarhom Dimitrijem I. službi Riječi, molio nicejsko-carigradsko vjerovanje bez »Filioque«. Dakle: »u Duha Svetoga, Gospodina i Životvorca« — ispustivši »koji izlazi od Oca i Sina«. Papa je pokazao da taj izraz u vjerovanju ne smatra bitnim za vjerovanje.

Poznato nam je iz povijesti da se »tijekom dugih stoljeća isticala i produbljivala ta razlika kao jedan od znakova raspoznavanja katoličkog i pravoslavnog vjerovanja«. Papa je svjestan da ta razlika govori samo »malom broju teoloških stručnjaka«, da je mali broj ljudi kadar reći zašto bi ta razlika bila tako važna za spasenje. Iako su teološke rasprave teološki utemeljene, pitanje se ipak ostavlja otvorenim, da se o tome s poštovanjem raspravlja i da zrije među onima koji ga razumiju.

U tom tako naizgled malom koraku, beogradsko *Pravoslavlje* vidi odlučnost »da se uspostavi potpuno jedinstvo između Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve«. ¹

U čemu se zapravo sastoji bit razlike i da li ona stvarno postoji?

¹ *Aksa*, 11. XII. 1987, br. 49; 18. XII. 1987, br. 50; *Pravoslavlje*, 15. XII. 1987; *Glas koncila*, 10. I. 1988, br. 3. — Izbor iz novije literature: B. De Margerije, *La Trinité Chrétienne dans l'histoire*, Paris, 1985.; D. Grasso, *I carismi nella chiesa*, Brescia, 1982.; K. Rahner, *Anche oggi sofia lo Spirito*, Brescia, 1978.; J. V. Taylor, *Lo Spirito mediatore*, Brescia, 1974.; C. Molari, *Sguardo storico alla teologia dello Spirito Santo. Credere oggi* 3 (1987) 60—72.

Iskustvo Svetoga

Religiozno iskustvo, iskustvo osobne nedostatnosti i posvemašnje ovisnosti otvara nam putove u otkrivanju Svetoga. Čovjek kad počima razmišljati o sebi, uočava osobe, stvari, zbivanja i stanja različita od njegova postojanja, koja ga potiču da nađe sebe, da se ostvari i u potpunom sebedarju dovrši. U njemu se rađa potreba da se dariva, ali uz osjećaj nedostatnosti uviđa da nije svoj i da se nije potpuno snašao te pred njim polako padaju idoli za koje je mislio da će ga zadovoljiti i usrećiti.

Čovjek se okreće budućnosti nadajući se da će dobiti konačni odgovor na svoja tjeskobna pitanja; misli da će naći jednom sreću, zadovoljstvo i smirenje. Ali nova razočaranja i neuspjesi gase u njemu onaj prvotni zanos te postaje rezigniran ili čak gubi nadu.

Postoji još jedan put koji mu pruža drugačiju sigurnost, hod u dubine svoje duše i svojeg postojanja, pri čemu sluti da će dobiti odgovor na svoja pitanja i naći nešto vrijedno što ga može konačno usrećiti; radi čega je stvoren. Tada ulazi u iskustvo Svetoga, zaplovi u more transcendentnosti, božanskoga života.

Zanos se lijepim što je rasijano kao rosne kapi na stvorenim predmetima, na osobama, na doživljajima, a ipak vidi da mora postojati Netko koji je to lijepo tako velikodušno razbacao po zemlji i koji je sama Ljepota. Otkriva tolika djela ljubavi i dobrote u svom životu, od ljubavi majke, oca, prijatelja, do drugarske, zaručničke i stvaralačke ljubavi, a ipak vidi da je svaka ta ljubav prolazna i da brzo zasićuje, dok ostaje Dobrota koja je neiscrpiva i vječna. Čovjek traži istinu i otkriva je u svijetu nauke i kulture, ali uvijek u strahu da to nije baš ona jedina Istina koja bi sigurno bila bez mane i zablude. I kad otkrije u dnu svoga bića da postoji Netko koji je sama Ljubav, Ljepota, Istina, doživljava život bogatiji, puniji, savršeniji, koji je mnogo veći od našeg malog srca i skromnog traženja, dolazi do Boga. I tada svaki čin ljubavi, zanos pjesnički, bogatstvo umjetničko, životni plan živi se u ozračju Svetog, Transcedentnog, Prisutnog u dnu svijet stvari, i u dnu našeg srca. Doživljavamo da je Prisutni različit od stvari u kojima se očituje, koji nas poziva da uzljubimo Dobrotu, Istinu i Ljepotu koje se nalaze u svijetu i povijesti, ali koje tu povijest istodobno neizmjereno nadilaze. Otkrivamo Onoga za kojega kaže sv. Augustin da je *Interior intimo meo — dublje od moje najdublje nutrine*. Ako mu se odazovemo, nalazimo neiscrpno bogatstvo jednoga Života koji je Ljubav, Istina, Ljepota — otkrivamo istinski sebe i svoje postojanje, potpuno nalazimo sebe i ostvarujemo sebe.

Iskustvo Duha

Da bi izrazili iskustvo Svetoga, židovi i kršćani govore o Duhu Božjemu. Njemu pridaju različitost darova koji čine izvanredno bogatim iskustvo kršćanske zajednice. Duh Božji ili Duh Sveti izriče silu kojom Bog djeluje u povijesti ili način kako se očituje Božje djelovanje u Crkvi. Irenej

koncem 2. st. piše: »Nemoguće je nabrojiti broj karizmi koji u čitavom svijetu Crkva prima od Boga u ime Isusa Krista koji je raspet pod Poncijem Pilatom i kojima se služi svaki dan za dobro pogana.«² Na drugom mjestu također nastavlja: »U Crkvi slušamo mnogu braću koja imaju proročke darove, koji govore svim jezicima po Duhu, otkrivaju ljudima skrivene stvari u njihovu korist i pjevaju Božja otajstva.«³

Irenej i oci ne govore o Bogu u sebi, u njegovoj transcendentnoj stvarnosti već ističu spasenjsko Božje djelovanje u ljudskoj povijesti. Ali ovo spasenjsko djelovanje shvaćaju osobno. Duh Sveti je Osoba, a ne neka bezimena kozmička sila. Izričaji su uvijek osobni.

To se već jasno ističe u iskustvu Isusa iz Nazareta, kao čovjeka. Kad primi u Jordanu krštenje od Ivana »ugleda otvorena nebesa i Duha, poput goluba, gdje silazi na nj, a glas se zaori s nebesa: Ti si Sin moj, Ljubljeni! U tebi mi sva milina!« (Mk 1, 10—11). Isus se, pun Duha Svetoga, vratio s Jordana, i »Duh ga četrdeset dana vodio pustinjom« (Lk 4, 1). »U sili Duha vrati se u Galileju« (4, 14). U nazaretskoj sinagogi na sebe primijeni riječi proroka: »Duh Gospodnji na meni je jer me pomaza! On me posla... proglasiti godinu milosti Gospodnje« (4, 18—19). Radost ushita radi objave Evanđelja jednostavnima Isus »u Duhu Svetom« diže Ocu: »Da, Oče! Tako se tebi svidjelo. Sve mi preda Otac moj, i nitko ne zna tko je Sin — doli Otac; ni tko je Otac — doli Sin, i onaj kome sin hoće da objavi« (10, 21—22).

Otajstvo Presvetog Trojstva osobito je istaknuto kod svetog Ivana u oprosnom govoru Isusovu za vrijeme pashalne večere. Ivan izričito imenuje Oca, Sina i Duha Svetoga kao osobe od kojih se prva razlikuje od druge i treće, a ove međusobno jedna od druge: Dok Isus govori o Duhu Branitelju, upotrebljava češće ličnu zamjenicu »on«; istodobno upućuje na veze po kojima se Otac, Sin i Duh Sveti međusobno sjedinjuju. Tako »Duh... od Oca izlazi« (Iv 15, 26). Sin moli Oca da pošalje Duha Branitelja (14, 16). To također tvrdi i obećava u vezi sa svojim odlaskom: »Ako pak oćem, poslat ću ga k vama« (16, 7): »Tako Otac šalje Duha Svetoga snagom svojeg oćinstva, kao što je dao i Sina, a ujedno ga šalje zahvaljujući otkupljenju što ga je Krist izvršio: u tom smislu Duh Sveti biva poslan i od Sina: 'Poslat ću ga k vama'.«⁴

Isus opet obećaje Parakleta-Branitelja, Tješitelja, Odvjetnika koga će Otac poslati u njegovo ime koji će ih »poučavati u svemu i dozivati u pamet što vam rekoh« (14, 16); On će »svjedočiti za mene« (15, 26); On će »mene proslaviti jer će od mojega uzimati i navješćivati vama (16, 14).⁵ Objava Presvetog Trojstva i nedjeljivog jedinstva Boga našega jest otajstvo potpuno — *mysterium absoltum*. Ipak oci već od trećeg stoljeća pokušavaju u svjetlu objave proniknuti u tu tajnu Trojednog Boga.

² Sv. Irenej, *Contra haereses*, 1, 2, c 32, 4 (PG 7, 829).

³ Sv. Irenej, nav. dj., 1, 5; c 6 (PG 7, 1137).

⁴ Ivan Pavao II, enciklika *Dominum et vivificantem*, KS, Zagreb, 1987, 8.

⁵ Ivan Pavao II., nav. enc., brojevi 4—7; 16; 22—23; 24; 50.

Teološke refleksije

Oci ističu osobni značaj, hipostatički, božanskih osoba Presvetog Trojstva i razlikuju njihovo djelovanje. Origen se prvi služi riječju hipostaza da izrazi razne objave Božje u povijesti Crkve. Duh Sveti djeluje u prostoru Crkve, Riječ Božja djeluje na sva razumska bića, Otac, izvor i počelo božanstva, na sva stvorenja.⁶

Tertulijan (160—222) i neki drugi služe se riječju *prosopon* (maska, lice, osoba), latinski *persona*, da bi protumačili spasenjsko djelovanje. Sveti Oci osjećaju na osobit način ekonomičnost spasenja.⁷ Otac djeluje po Riječi koja rasvjetljuje ljude i po Duhu koji posvećuje. Nauka Trojstva u ekonomiji i povijesnoj objavi ističu posebno veliki Kapadočani: sveti Bazilij, Grgur Nazijanski i Grgur Nisejski. U svjetlu vjere božanskih izlaženja u spasenjskom djelovanju govore o jednobitnosti Oca, Sina i Duha Svetoga. Djelovanje Duha Svetoga jest posvetiteljsko, njegova je energija ili sila božanska. Kao i Riječ u Isusu Kristu i Sila Duha je božanska i pobožanstvenjuje čovječanstvo. Riječ i Duh nisu stvorenja (suprotno Ariju) već posjeduje božansku narav, tj. Boga u sebi; božanska hipostaza ne otkriva neizrecivu božansku narav, već upućuje kako se Bog otkriva u povijesti spasenja, ekonomiji spasenja.

Napor kapadocijskih otaca donio je jedinstvo u shvaćanju izlaženja Duha Svetoga, što dolazi do ispovijesti vjere na Nicejskom saboru (325): »Vjerujem u Duha Svetoga, Gospodina i životvorca, koji se s Ocem i Sinom skupa časti i zajedno slavi; koji je govorio po prorocima.«⁸

Oci nisu ništa rekli o ishodu Duha Svetoga, o naravi, o poslanju Duha Svetoga. Ističu djelovanje Duha u ekonomiji spasenja.

Duh Sveti i teologija Zapada

Na Zapadu više prevladava teološki vid nego spasenjska ekonomija; više se promatra Trojstvo u sebi nego u povijesti čovjekova spasenja. Kaže se da Grci polaze od božanskih osoba, da dođu do Božje biti, dok zapadni teolozi polaze od Božje biti, od Boga Jedinoga, da dođu do božanskih osoba. No to je drugotno. Nije razlikovanje između grčkih i zapadnih teologa ni u drugačijem polazištu, ni u čistoj terminologiji, nego u filozofsko-teološkom modelu koji slijede.

Tako sveti Augustin polazi od neoplatonske spoznaje stvarnosti te tumači ishodenje i poslanje Duha Svetoga. Bog je *Summum Bonum* — Najviše Dobro. A kako *omne bonum est diffusivum sui* (svako dobro teži da se razdaje), on na taj način tumači izlaženja u Bogu. Razlog je božanskih izlaženja Ljubav, njezino je počelo volja. Bog Otac je Ljubav, Bog Sin je Ljubav primljena i koja se daje, Duh Sveti je Ljubav-Osoba i

⁶ L. Bouyer, *Il consolatore*, Roma, 1983, 514.

⁷ Ekonomija spasenja označuje red utjelovljenja i dosljedno spasenjske povijesti, dok teologija govori o stvarnostima u Bogu.

⁸ Denzinger, br. 125 i 150.

Ljubav-dar. Svaka osoba je Ljubav bez mjere, jer Bog je ljubav, ali svaka osoba na svoj način participira na toj Ljubavi po kojoj postaje osoba.

Teškoća takvog izlaganja jest u pitanju kako lučiti izlaženje Duha Svetoga od izlaženja Sina. Zašto omeđiti ishodenje samo na dvije božanske osobe, ako ljubav raste razdvajanjem. Odgovor nije težak. Već smo rekli da su različite modalnosti ljubavi u božanskim osobama, u Ocu je izvorna i daje se, u Sinu je primljena i daje se, u Duhu Svetome je primljena i ona je sebedarje Trojedinog Boga. Nema drugih ishodenja jer je Duh Sveti pečat božanstva.⁹

Ta je nauka općenito prihvaćena od srednjovjekovnih skolastika i ulazi u Tominu *Teološku sumu* i *Sumu contra gentes*.

Druga struja polazi od Aristotelova poimanja Boga: Bog je *Esse supremum* — Najviše Biće. Kao osoba posjeduje duhovne bitnosti: spoznaju i htijenje. Čovjek kao slika Božja može doći do analogne ali istinite spoznaje o Božanskim izlaženjima. Otac od vječnosti izriče (rađa) svoju Riječ, i od Oca i Sina izlazi Duh Sveti. Stoga u Bogu ne mogu postojati druga izlaženja osim Riječi i Ljubavi.¹⁰

Ovakva teološka raščlanjivanja nekako se bar logički udaljuju od biblijskih i patrističkih izričaja, od spasenjskog iskustva vjere odakle izvire i koja bi trebali osvijetliti. Analize zapadnih teologa u dubinama se slažu s naukom grčkih otaca i teologa. Ipak, ovo poniranje zapadnih teologa u božansku stvarnost i njezin unutarnji dinamizam grčkim teolozima izgleda kao indiskretni racionalizam, tj. pokušaj da se izrekne tajna koja mora ostati *mysterium absolutum*, apsolutno otajstvo.¹¹

Pitanje »Filioque«

Teološko poniranje u božansku stvarnost podijelilo je teologije i Crkve Istoka i Zapada. Posebno se uočava u nauci o izlaženju Duha Svetoga. Simbol Nicejsko-carigradskog sabora ne govori ništa o izlaženju Duha Svetoga. Znači da je sasvim pravovjerno moliti vjerovanje bez Filioque. To je u simbol nicejsko-carigradskog vjerovanja: »Vjerujem u Duha Svetoga, Gospodina i Životvorca koji izlazi od Oca i Sina« najprije uneseno u Španjolskoj koncem 6. stoljeća. Na III. pokrajinskom kocilu u Toledu (8. V. 589) kralj Rekaredo ističe: »Moramo ispovijedati i propovijedati da Duh izlazi od Oca i Sina, i da je s njima ista i jedincata bitnost.«¹² Dapače, čak na Zapadu počne kružiti optužba protiv Grka da su *Filioque* izbrisali iz nicejsko-carigradskog vjerovanja. To se posebno rasplamsa kad je Alkuin došao iz Yorka na dvor Karla Velikog godine 787.

⁹ C. Molari, *Sguardo storico alla teologia dello Spirito Santo*, Crede oggi 3 (1987) 66 ss.

¹⁰ Sv. Toma, *Summa Theol.*, q 27 a 5.

¹¹ Y. Congar, *Credo nello Spirito Santo*, Brescia, 1981—1983, III, 47.

¹² Denzinger 470.

Napetost poraste kada su Grci nakon II. nicejskog koncila (VII. ekum. 787) prihvatili ispovijed vjere patrijarha Tarazija: Duh Sveti izlazi »od Oca po Sinu«. Karlo Veliki sazove pokrajinski koncil u Frankfurtu da osudi taj umetak i proglasi jedino pravovjerni izričaj: »od Oca i Sina«. Rasprave dobivaju tako značajku pravovjernosti.

Ipak rimski papa ne prihvaća te zaključke. Papa Hadrijan II. proglašuje da je istočni način sasvim pravovjeran. Leon II. slaže se o ispravnosti latinske formulacije, ali prihvaća grčku formulaciju i to, suprotno caru, ostavlja u Vjerovanju stari izraz. Papa Leon III. usprotivio se zahtjevu da jeruzalemski monasi uvedu u Vjerovanje *Filioque*. Istom za Benedikta VIII. 1014. *Filioque* ulazi u simbol zapadne Crkve. Ali nikad nikoji papa nije tražio da se to umetne u Vjerovanje za cijelu Crkvu. U međuvremenu se stvari jače zaoštire. Focije, carigradski patrijarh (867), među ostalim brani izlaženje Duha Svetoga samo od Oca i smatra da je Zapad u zabludi kad tvrdi da Duh Sveti izlazi od Oca i Sina i kad to umeće u Vjerovanje. To se produbljuje raskolom 1054, kada papin legat Humbert de Silva Candida 16. srpnja 1054. položi bulu izopćenja na oltar svete Sofije u Carigradu. Za uzvrat Mihajlo Cerularije izopćuje latinsku Crkvu predbacujući joj zablude (22!), među njima i to što postavlja u Trojstvu dva počela.¹³

Bilo je u tome mnogo dvoznačnosti, nerazumijevanja jezika i izričaja, uzajamne pretjeranosti. Na crkvenom saboru jedinstva u Firenci (1452) najveći protivnik ujedinjenja na tom saboru, biskup iz Efeza Marko ubraja ovo pitanje među »sitnice«. ¹⁴ Konačno, carigradski ekumenski patrijarh Atenagora i papa Pavao VI. uzajamno su 7. XII. 1965. dokinuli anatemu s jedne i s druge Crkve i tako se otvorio put k jedinstvu.¹⁵

Put k jedinstvu

Danas zapadni teolozi priznaju umetak *Filioque* u nicejsko-carigradskom vjerovanju, iako je to učinjeno u dobroj vjeri. Možda bi bilo uputno ispustiti ga. U liturgijskim knjigama za istočni obred koje se tiskaju u Rimu riječi *i Sina* redovito su stavljene u zagrade; to znači da se mogu ispustiti prema običaju krajevnih Crkava.

S druge strane grčki teolozi priznaju da Duh Sveti izlazi »od Oca po Sinu«, jer je Sin počelo Duha različito od Oca. Grčki teolozi priznaju da je i latinska formula pravovjerna, ali da bi bilo bolje da se briše iz Vjerovanja.

Ove rasprave pokazuju kako je preuzetno govoriti o Bogu u sebi, apstrahirajući od povijesnih objava, od spasenjskog iskustva i ekonomije spasenja. Razlika između istočne teologije i zapadne nije u polazištu: da li se polazi od božanskih osoba ili od božanske naravi, već u povijesno-spasenjskom, teološkom vidu.

¹³ J. Kolarić, *Pravoslavni*, Zagreb, 1985, 34.

¹⁴ J. Kolarić, nav. dj., 44.

¹⁵ *Enchiridion Vaticanum*, Bologna, 1976, 501—503.

Istočna Crkva razvija u posljednje vrijeme takozvanu apofatičku teologiju koju tumači kroz palamizam koji postaje simbol pravoslavne teologije. Apofatička teologija kaže da je nemoguće govoriti o Bogu u sebi. K Bogu možemo pristupiti kroz molitvu srca, hezihastički pristup: kroz sabranost, tišinu, vanjsku i unutarnju samoću sjedinjujemo se s Bogom. U Bogu treba razlikovati Božju bit koja je nepoznatljiva i božanske energije koje se objavljuju osobito u mističnom iskustvu.

Zapadna pak teologija, pod utjecajem povijesne svijesti i raznih kulturnih instrumenata koje nudi ljudska znanost, otkriva uvjetovanost i nedostatnost svojih teoloških izričaja.

Obje su Crkve, Istočna i Zapadna, raspoložive da pristupe otajstvu Boga u stavu poklona i šutnje, što su sveci obiju predaja priznali kao nužno da dožive učinkovitost prisutnosti Boga i prime njegov Dar i Ljubav, Duha Svetoga. U svjetlu i radosti Duha koji preplavljuje svetačku dušu kad se otvori Božjem djelovanju, čovjek otkriva beskrajnost njegova dara i nazrijeva bezdan otajstva Trojedinog Boga; postaje svijestan da su njegove riječi djetinje tepanje i vapaји ushita radi iskustva koje ga uvodi u neizrecivo bogatstvo zanosa, zajedništva i radosti te čuje »neizrecive riječi, koje čovjek ne smije govoriti.« (2 Kor 12,4)¹⁶

Zaključak

Susreti pape i carigradskog ekumenskog patrijarha od 1964. godine postali su česti.¹⁷ Posjet ekumenskog patrijarha Dimitriosa I. Rimskoj Crkvi i Vatikanu, od 3. do 7. prosinca 1987. peti je po redu, bio je posebno značajan. Ekumenski patrijarh Dimitrios I. stupajući na rimsko tlo kaže: »Prepuni veselja i uzbuđenja doputovali smo u Rim, grad mučeništva apostola protokorifeja Petra i Pavla, i bezbrojnih drugih mučenika kršćanske vjere... Cilj našeg posjeta je uzvrat posjeta Njegovoj Svetosti Ivanu Pavlu II, predragom bratu u Kristu i njegovoj Crkvi u Rimu, da izmijenimo poljubac u Kristu i da svijetu posvjedočimo kako ljubav ujedinjuje, i treba ujedinjavati crkvene poglavare, sve kršćane i uopće sve ljude, jer je to najveća zapovijed, koja jedino može preobraziti lice zemlje...¹⁸ Vrhunac je bio u bazilici svetog Petra nad grobom apostolskog poglavice u službi riječi, u nedjelju 6. prosinca koje je završilo Nicejsko-carigradskim vjerovanjem bez Filioque, što kazuje odlučnost uspostavljanja potpunog jedinstva između Rimokatoličke i Pravoslavne Crkve.

Susret je završio zajedničkom izjavom pape Ivana Pavla II. i ekumenskog patrijarha Dimitriosa I. U njoj se ističe kako je to bio »znak brat-

¹⁶ J. Kolarić, nav. dj., 58. Gregorije Palmas (1296—1359) bio je monah na Atosu, zatim arhiepiskop Solunski; kanoniziran u Carigradu 1368.

¹⁷ Susreti između rimskog pape i carigradskog ekumenskog patrijarha: 1. Papa Pavao VI. i carigradski ekumenski patrijarh Atenagora 5. I. 1964. u Jeruzalemu; 2. 25. VII. 1967. u Carigradu; 3. treći njihov susret 26. X. 1971. u Rimu; 4. papa Ivan Pavao II. i Atenagorin nasljednik Dimitrios I. u Carigradu 30. XI. 1987; 5. ponovni susret u Vatikanu od 3.—7. XII. 1987. (Aksa, br. 50/87).

¹⁸ Aksa, 11. XII. 1987, br. 49.

stva koje postoji između katoličke i pravoslavne Crkve«. Pozivaju sve vjernike katoličke i pravoslavne Crkve da se zajedno založe s njima kod Boga: »neka on dovrši djelo koje je počeo među nama!« Izražavaju radost i zadovoljstvo prvih rezultata i pozitivan razvoj teološkog dijaloga. »Molimo Duha Gospodnjega, koji je na Duhove očitovao jedinstvo u različitosti jezika, nek nas uvede u svu istinu (Iv, 16, 13) i učini da se nađu rješenja teškoća koje još priječe puno zajedništvo, koje će se očitovati u euharistijskoj koncelebraciji.«

PROCEEDING FROM THE FATHER AND THE SON — FILIOQUE

Summary

On the occasion of the meeting of Pope John Paul II with Dimitrios I, Patriarch of Constantinople — which took place in Rome at the end of last year — when they prayed together the Apostles' Creed without »Filioque«, the author speaks about the fellowship (unity) of Divine Persons and their mutual relations.

From the historical point of view he explains different attitudes of the western and eastern theologians about economy of salvation and the doctrine and interpretation of the procession of the Holy Ghost. Speaking from the theologic standpoint, he thinks that in expressions of the Greek oriental Church as well as of the Occidental Church there is no essential difference. The author is aware of the fact that God is in Himself *Mysterium apsolutum* and that both Churches, the Eastern and the Western one, are disposed to approach God's mystery in the attitude of reverence and silence. The Roman encounter and the common prayer of Pope and Patriarch are the sign that the way to the Christian unity has been opened.